

РЕЦЕНЗІЯ

про наукову новизну, теоретичне та практичне значення результатів дисертації на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія» Тихонової Анастасії Миколаївни «Сутність принципів пізнання у творчості Дж. Берклі в контексті філософського вчення Ф.Метьюз», рецензента доктора філософських наук, професора кафедри філософії Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара Бродецької Юлії Юріївни

Інформація про відповідність дисертації вимогам, передбаченим пунктами 14, 15, 16 «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії від 12 січня 2022 р. № 44».

Дисертація Анастасії Миколаївни Тихонової «Сутність принципів пізнання у творчості Дж. Берклі в контексті філософського вчення Ф. Метьюз» подана у вигляді спеціально підготовленої кваліфікаційної наукової праці на правах рукопису. Дисертація виконана здобувачкою ступеня доктора філософії Анастасією Тихоновою особисто.

Актуальність дослідження

Актуальність даного дисертаційного дослідження визначається проблемним полем сучасного філософського дискурсу, в якому все більше значення набуває так званий екологічний дискурс (ecological discourse) – дискурс середовища, що оточує людину в її життєдіяльності. В рамках аналізу ідей сучасного філософа Ф. Метьюз та переосмислення концепцій класика філософської думки Дж. Берклі, дисертантка піднімає проблему цілісності пізнання, механізмів та принципів його формування. Здобувач показує, що у працях Ф. Метьюз та Дж. Берклі принципи цілісності набувають аксіологічної єдності навколо спільної проблематики — пошуку шляхів подолання глобальних загроз, а концепція взаємодії людини та світу в їхніх філософських системах постає як динамічний процес, тісно пов'язаний із особистісним саморозвитком. Особливий інтерес в дисертаційному дослідженні, зокрема, привертають питання присвячені механізмам розкриття людського потенціалу через ідею «екологічного Я»; визначенню онтологічних засад у філософських системах Дж. Берклі та Ф. Метьюз; взаємозв'язку раціонального та чуттєвого у їхніх ученнях; перехід від егоцентричного до екоцентричного способу світосприйняття.

Важливість розгляду зазначених питань зумовлена не лише потребою глибшого теоретичного розуміння та обґрунтування шляхів філософських концептів, а й необхідністю розробки практичних програм долаття глобалізаційних кризових викликів, з якими стикається сучасний світ.

Достовірність та наукова новизна одержаних результатів

Наукові положення та науково обґрунтовані теоретичні та практичні результати проведеного Анастасією Тихоною дослідження полягають в наступному. Так, *вперше*:

- в рамках компаративного підходу встановлено, що принципи пізнання Дж.Берклі та Ф.Метьюз поєднуються в концептуальних аспектах апофатичної традиції, як результат аналізу категорій «ніщо» чи «небуття», «суб'єктивність»;
- виявлено відсутність ознак окаянізму у вченні Ф. Метьюз, що відрізняє її філософську позицію від теорій Дж. Берклі. Аргументовано, що світ для Ф. Метьюз не є «*tabula rasa*» — чистим об'єктом, чистим станом свідомості, оскільки він здатний до самоприсутності та самопанування. А отже, він не може бути нескінченно відкритим для людського розуму. Показано, що Ф.Метьюз розуміє реальність як місце зустрічі сутностей, які є самодостатніми за своїм змістом, але можуть мати як коеволюційний, так і деструктивний вплив одна на одну;
- виділено 5 основних домінант (особливостей) станів свідомості, розкритих у філософських позиціях Дж. Берклі та Ф. Метьюз. По-перше, природа естетичного чуттєвого досвіду в онтопоетичному контексті через рефлексію аксіологічних образів набуває *істотно різних способів сприйняття*, в яких ми отримуємо *істотно відмінні уявлення*. По-друге, важливу роль відіграє змінений стан свідомості, який у сучасній психології називають «*афектом*», при якому справжня емоція змінюється за законом самозбереження. По-третє, в працях Дж. Берклі та Ф. Метьюз набув психологічного значення стан самосвідомості, який виявляється в процесі апперцепції. По-четверте, на естетичному рівні сприйняття, у філософських позиціях Ф. Метьюз та Дж. Берклі розкривається такий феномен, як «*сакральна свідомість*» — *ієрофанія* між антропоцентричними та екоцентричними позиціями. По-п'яте, феномен свідомості в дослідженнях Дж. Берклі та Ф. Метьюз складається з *багатьох потоків*, не всі з яких представлені на когнітивному рівні.

Уточнено:

- розуміння Дж. Берклі та Ф. Метьюз феномену *ієрофанії* як сакрального в повсякденному. За Ф. Метьюз, ієрофанія розкривається з точки зору суб'єктивного феноменологічного природного та культурного простору, як основа етичних та екологічних поглядів дослідниці. Натомість в поглядах Дж. Берклі ієрофанія окреслена як єдність буття людини із духовним Божественним простором, через який виявляє себе природна естетика у сутності самої людини;

- зміст поняття «мисляча субстанція», що в рамках холістичного підходу до природи буття суттєво різниться в інтерпретації Дж. Берклі та Ф. Метьюз. Так, з точки зору Дж. Берклі, мисляча субстанція є творчим Божественним джерелом, яке реалізує себе через ідеї у розумі людини через духів та багатовимірність чуттєвих модусів (через людину мисляча субстанція мислить саму себе, а людина мислить мислячу субстанцію у самозверненому колообігу мислення). Натомість, за Ф. Метьюз, мисляча субстанція не є єдиним джерелом мислення.

Дістали подальшого розвитку:

- ідея цілісності біосфери, що виступає як метафізична структура, сформована через сприйняття людини та її досвід;

- аргументація того, що однією з причин розбіжностей у філософських поглядах Ф. Метьюз та Дж. Берклі є те, що австралійська філософія є прихильницею політеїстичної філософсько-релігійної позиції, а Дж. Берклі стоїть на позиціях християнського релігійно-філософського світогляду.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих у дисертації

Ознайомлення з текстом дисертації дозволяє говорити в цілому про відповідність роботи А. Тихонової вимогам до подібного виду досліджень. А саме, сформульовані у дисертації наукові положення та висновки є обґрунтованими та базуються на ретельному аналізі джерельної бази та емпіричних матеріалів. Дисертаційне дослідження має чітку структуру, в кінці кожного розділу та підрозділів робляться самостійні висновки, простежується логічний взаємозв'язок і послідовність викладу результатів дослідження. Об'єкт, предмет та мета дослідницького проєкту є узгодженими. Чітко визначені задачі дослідницької роботи, що зумовлює логіку наукових пошуків дисертантки, відповідність результатів дослідження меті та завданням роботи. Зокрема, цікавим є підбір та застосування методологічної бази дослідження. Автор звертається до широкого спектру загальнонаукових та спеціальних методів аналізу, серед

яких: метод експлікації, компаративний, дескриптивний, індуктивний, герменевтичний методи та абстрагування.

Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. Повний обсяг рукопису дисертації становить 189 сторінок. Список використаних джерел налічує 221 наукову працю.

Перший розділ дисертації **«Огляд літератури та методологія»**, присвячений аналізу наукових праць за напрямком досліджуваної проблематики, пошуку та обґрунтуванню методологічних підходів щодо обраного проблемного поля дисертаційної роботи. Здобувачка звертається до евристичного потенціалу методу експлікації, компаративного, дескриптивного, індуктивного, герменевтичного методу та абстрагування. На нашу думку, обраний методологічний апарат дозволяє авторці комплексно підійти до аналізу досліджуваних концепцій.

Другий розділ **«Принципи пізнавальної діяльності Дж. Берклі та Ф. Метьюз у структурі онтологічної парадигми»** зосереджено на розгляді онтологічної проблематики у філософії Дж. Берклі та Ф. Метьюз. Так, у підрозділі 2.1 *«Онтологічна проблематика у філософії Ф. Метьюз та Дж. Берклі»* досліджується взаємозв'язок зазначених концепцій, лінії їх перетину. Зокрема, аналізується питання дуалізму матеріального та ідеального.

Підрозділ 2.2 *«Екологічне «Я» Ф. Метьюз відносно питання духовної природи людини у філософії Дж. Берклі»* зосереджено на пошуку метафізичних засад емпіричного сприйняття та їхньому тлумаченні в рамках обох філософських систем. У свою чергу підрозділ 2.3 *«Метафізичні основи емпіричного рівня сприйняття у філософії Ф. Метьюз та Дж. Берклі»* базується на пошуку основних відмінностей в метафізичних засадах філософії Дж. Берклі та Ф. Метьюз.

Третій розділ **«Теоретична структура пізнавальної діяльності в творах Дж. Берклі та її інтерпретація в сучасних дослідженнях Ф. Метьюз»** досліджує засадничі принципи пізнання у філософії цих мислителів. Так, підрозділ 3.1 *«Принципи пізнавальної діяльності Дж. Берклі та Ф. Метьюз у структурі наукового пізнання»* зосереджено на аналізі характеру та принципів пізнання зазначених філософських концепцій. Особлива увага приділяється осмисленню взаємозв'язку між чуттєвим і раціональним у процесі пізнання, визначенню критеріїв істини та їхньої інтерпретації в сучасній філософській думці, що знаходить своє відображення в підрозділі 3.2 *«Проблема єдності чуттєвого та раціонального у творчості Дж. Берклі та Ф. Метьюз з точки зору*

сучасності». У цьому контексті проводиться порівняльний аналіз ключових положень філософії Дж. Берклі та Ф. Метьюз, що дозволяє окреслити їхні спільні й відмінні підходи до проблеми пізнання.

Дисертаційне дослідження відповідає науковій спеціальності 033 «Філософія» за своїм предметним спрямуванням, охоплюючи ключові теоретичні та методологічні аспекти, актуальні для сучасної філософської думки. Зміст наукових праць дисертантки розширює та доповнює основні положення дисертаційної роботи, підтверджуючи її наукову значущість. Достовірність отриманих результатів підтверджена їх апробацією на міжнародних науково-практичних конференціях.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що отримані результати дослідження можуть застосовуватися при викладанні навчальних дисциплін спеціальності 033 «Філософія». А саме, можуть сприяти вдосконаленню таких курсів, як «Онтологія», «Гносеологія», «Екологічна етика», «Екологічна філософія» та «Історія філософії». Крім того, отримані результати дослідження сприяють перегляду ролі людини у природних системах та її відповідальності за збереження біосфери. Тим самими, окреслені в дисертації ідеї дозволяють глибше осмислити проблематику екологічних процесів і панпсихічних концепцій, що має важливе значення для розробки більш продуктивних та креативних політико-соціальних заходів та реалізації проектів суспільного розвитку.

Повнота викладу основних положень дисертації в опублікованих працях. Основні положення дисертації відображено у дев'яти наукових публікаціях. З них 4 статті були опубліковані в українських фахових наукових періодичних виданнях, 1 стаття - у періодичному науковому виданні країни, яка входить у ЄС, також 4 статті опубліковані у збірках матеріалів конференцій. Дотримано вимоги Міністерства освіти і науки України щодо кількості, обсягу та змісту друкованих праць, а саме публікацій основного змісту дисертації. Зміст публікацій здобувача, спрямованість міжнародних наукових конференцій, де відбулась апробація основних наукових положень та результатів дисертації, повною мірою розкривають дослідницьку проблему. В цілому дисертаційна робота за своїм змістом і формою є завершеним самостійним дослідженням, матеріали якого пройшли належну апробацію.

Оцінка змісту дисертації, її завершеності та відповідності встановленим вимогам.

Зміст наукових праць доповнює основні положення дисертаційної роботи. Дисертація оформлена відповідно до вимог МОН України, що

висуваються до подібного роду наукових робіт і відповідає встановленим вимогам. Наукова робота є самостійною, завершеною працею, що пройшла належну апробацію.

Зауваження та дискусійні положення щодо змісту дисертації.

Запропонована для розгляду тема філософського дискурсу піднімає надактуальне для сьогодення питання – гносеологічних потенцій людського мислення, пошуку істини, знання достовірного, – з одного боку. З іншого, це ще й питання епістемологічних кордонів сучасного наукового знання, в рамках якого превалює раціоналістичний підхід, утилітарна мораль, суб'єктивація та атомізм. Зазначені тенденції блокують той холічний потенціал мислення, на якому розбудовується гармонійне відношення людини як, в першу чергу, до себе, так, безумовно, і до навколишнього середовища. Атомізація, експлуататорство та егоцентризм, властиві антропоцентричній світоглядній позиції, порушують порядок світу. Саме тому запити щодо формування зрілої свідомості, цілісного пізнання, «екологічного я» сучасної людини звучать так наполегливо.

У цьому ракурсі завдання, яке ставить перед собою Анастасія Тихонова – відтворити ті принципи та критерії цілісної моделі світосприйняття, що не просто би не домінувало над навколишнім світом, а, навпаки, відтворювало його гармонію, дозволяло мирно співіснувати, є дійсно важливим. Тож вирішуючи це завдання здобувачка звертається до тих концептуальних схем, які дозволяють нам схопити цю потребу в цілісності існування людини і навколишнього світу. Проте у цьому своєму пошуку дисертантка допускає певні моменти, що залишають за собою питання, викликають зауваження та рекомендації для подальшого удосконалення та доопрацювання зазначеної проблематики.

По-перше, основне питання, що постає при розгляді даного дисертаційного тексту, це спроба «поєднати» дві по суті автономні світоглядні філософські системи, представниками яких є Дж.Берклі та Ф.Метьюз. Мова йде про християнську (теологічну) систему та пантеїзм (по суті, міфологічна система світогляду). Дійсно, ідея цілісності та взаємопов'язаності буття та людини (тобто орієнтація на «екологічне» мислення) присутня в кожній з зазначених традицій, на відміну від антропоцентричної моделі світу, яка, на жаль, сьогодні доводить свою егоцентричність. Проте базові гносеологічні положення, механізми, потенції та структура мислення, розуміння істини, місця людини і природи, в них суттєво різняться, оскільки є різнорівневими моделями.

Наприклад, ідея Розуму як Логосу, вищої складової душі людини за допомогою якої ми, з одного боку, тільки й здатні наблизитися до істини, ейдосу, гнозису, торкнутися сакрального, що притаманна християнству, дозволяє в мисленні бачити синергію інтуїтивного та раціонального. Таким чином, мислення тут не є лише інтелектуальною практикою, але глибинним процесом «торкання» душею гнози, душею сповненою Духом (тобто мова йде про вищий рівень душі (Нус). Саме на основі розвитку цієї частини духовної природи людини – розумної частини душі, і формується свідомість, самосвідомість, тобто відповідальність людини по відношенню до світу природного. І саме на основі відсутності цього шабля в біологічному, природному світі, людина і тварина займають різні позиції в структурі буття, а тому не можуть бути «рівними». І мова не йде про знецінення природного світу, але про відповідальність людини перед ним. У зв'язку з цим виникає певний дисонанс від спроби уніфікувати ці світоглядні акценти у розгляді природи людини та природи світу фізичного.

По-друге, зважаючи на складність обраної теми – робота з гносеологічною проблематикою, пошук критеріїв та принципів пізнавального процесу, – варто було би ретельніше опрацьовувати категоріальний апарат. У роботі зустрічаємо робочі поняття, які потребують авторського уточнення та визначення, на кшталт: «самоствердження буття», «онтологічна інерція». Стосовно останньої, Анастасія Тихонова апелює до неї (доволі часто), але не розкриває у якій саме якості застосовує поняття. Як маркер перетину концепцій Дж. Берклі та Ф.Метьюз, чи як інструмент пізнання? Цікавою в наслідок цього є і логіка міркувань дослідниці. Відштовхуючись від онтологічної інерції, вірніше її відсутності в зазначених філософських концепціях, дисертантка шукає їхні спільні концептуальні прояви (по суті, шукає спільні риси через відсутність показника). В наслідок чого і формується висновок: «ми бачимо головну спільну рису у поглядах Ф. Метьюз та Дж. Берклі – вияв істини буття відбувається у свідомому діалектичному полі. Так, Ф. Метьюз і Дж. Берклі майже в кожній своїй праці засвідчують, що свідомою людиною позбавлена ознак онтологічної інерції, оскільки її сприйняття набуває певних ознак у процесі трансформації, відповідно до теорії гілеморфізму» (стор.35).

По-третє, виокремлюючи філософські принципи пізнання Дж. Берклі і Ф. Метьюз у структурі наукового пізнання, Анастасія Тихонова серед інших виділяє принцип цілісності в межах холістичної теорії та принцип тотальності. У зв'язку з цим, хотілося би уточнити специфіку та особливості цих положень.

Урахування зазначених моментів, на мою думку, вивело би роботу на якісно інший рівень аналізу. Однак, варто підкреслити, що висловлені

зауваження є тими дискусійними аспектами, які не впливають на загальну оцінку теоретичної та практичної значущості дисертаційного дослідження Анастасії Тихонової.

Висновок. Таким чином, на підставі аналізу дисертації Тихонової Анастасії Миколаївни на тему «Сутність принципів пізнання у творчості Дж.Берклі в контексті філософського вчення Ф. Метьюз» та наукових праць здобувачки, можна свідчити про те, що робота є самостійною та завершеною працею, яка відповідає вимогам «Порядку присудження ступеня доктора філософії та скасування рішення разової спеціалізованої вченої ради закладу вищої освіти, наукової установи про присудження ступеня доктора філософії», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 12 січня 2022 р. № 44 (зі змінами, внесеними згідно з постановою Кабінету Міністрів України від 21.03.2022 №341), а також Наказу МОН України від 12 січня 2017 року №40 «Про затвердження вимог оформлення дисертації», а її автор – Анастасія Миколаївна Тихонова заслуговує на присудження ступеня доктора філософії за спеціальністю 033 «Філософія».

Рецензент

доктор філософських наук,
професор кафедри філософії
Дніпровського національного
університету імені Олеся Гончара

Юлія БРОДЕЦЬКА

Учений секретар Дніпровського
національного університету
імені Олеся Гончара

кандидат фізико-математичних наук, доцент

Тетяна ХОДАНЕН